

GELİBOLU

Çanakkale ile ilgili ilçe merkezi.

Aynı adı taşıyan yarımada'nın kuzey-doğu kesiminde Çanakkale Boğazı'nın kuzey giriş kısmında, denize doğru uzanan bir yüksekliğin üzerinde kurulmuştur. Şehrin ve yarımada'nın adının "ge-mi şehri, güzel şehir" yahut "Galyalılar'ın şehri" anlamındaki Kallipolis veya Gallipolis'ten geldiği belirtilir. Ancak bu adın menşei hakkında kesin bilgi yoktur. Şehir, XIV. yüzyılın başlarından itibaren bu bölgeye yönelik akınlarda bulunan Türkmen beylikleri tarafından Gelibolu adıyla anılmıştır. Aydınoğulları tarihini ihtiva eden *Düstûrnâme*'de "Geliboli" şeklinin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Kemalpaşazâde Gelibolu'nun adı ve kuruluşu hakkında bilgi verirken buranın asıl adının "Kalipoli" olduğu, "poli"nin Rumca şehir, "Kali"nin ise Bolayır tekfurunun kızının isminden geldiği söylentisine yer verir (*Tevârîh-i Âl-i Osmân*, II, 126).

Tarih. Kimler tarafından ne zaman kurulduğu hakkında kesin bilgiye rastlanmayan şehir civarında ilk yerleşmenin Traklar'ca gerçekleştirildiği sanılmaktadır. Daha sonra Foçalılar ve Miletliler'in bu bölgede kolonileri olduğu belirtilir. Ancak bu devirlerde bu isimde bir yerleşme yerine rastlanmamaktadır. Yarımada tarih boyunca birçok kavmin güzergâhı olması dolayısıyla stratejik noktalarda bazı istihkâmlar kurulmuş olmalıdır. Gelibolu yöresinde yapılan araştırmalarda birtakım antik kalıntılar şehrin 16 km. doğusunda Duran çiftlik kesiminde bulunmuştur. Muhtemelen Gelibolu bugünkü yerinde Roma idaresi döneminde bir kale olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Şehir Romalılar'la Pontuslular arasındaki çekişmede önemli rol oynadı. Bizans idaresi altında iken önce Gotlar'ın, ardından da Hunlar'ın saldırılarına uğradı. 441'de Trakya bölgesine inen bir Hun ordusunun tahrip ettiği şehirler arasında Gelibolu da zikredilir. Bizans İmparatoru I. Iustinianos tarafından tamir ettirilen kale zamanla önemli bir liman ve ticaret merkezi haline geldi. Arap ordularının İstanbul'a yönelik seferlerinden bu bölge de etkilendi. Haçlı ordularının buradan geçerek Anadolu'ya ulaştıkları Gelibolu 1204'te

Latinler'in idaresi altına girdi. Bir süre sonra İznik İmparatoru III. İoannes tarafından geri alındı (1235). Bizans'ın son dönemlerinde Ege ve Marmara kıyılarında faaliyet göstermeye başlayan Türkmen beylikleri Gelibolu yarımadasını da hedef aldılar. Bu arada Batı Anadolu'daki beyliklerle mücadele etmek üzere Bizanslılar'ca getirilen Katalanlar Anadolu'daki faaliyetlerinden sonra (1304) Gelibolu'ya yerleştiler ve bir süre burada kaldılar. Atina'ya çekilmelerine kadar Trakya'daki faaliyetleri ve Bizans'la mücadeleleri sırasında, Ece Halil idaresindeki 500 Karesili Türkmen onlarla birlikte hareket etmiş ve kılavuzlukta bulunmuştu. 1320'lerde Bizans donanması için önemli bir üs niteliği kazanan Gelibolu, 1331 veya 1332'de Aydın Beyi Gazi Umur Bey idaresindeki donanmanın başlıca hedefi oldu. Umur Bey ve müttetifi Saruhanoglu'nun saldırıları sonuçsuz kaldıysa da bu kuvvetler Gelibolu limanı yakınındaki Lazgölhisarı mevkiinde tutunmayı başardı. Fakat bu uzun süreli olmadı. Daha sonra Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetleri İmparator Kantakuzenos'un müttetifi sıfatıyla yarımadaya geldiler (753/1352). Bizans kuvvetleriyle birlikte Sırp ve Bulgarlar'a karşı mücadele eden Süleyman Paşa'ya Çimbihisarı üs olarak verildi. Burası Osmanlılar için bir dayanak noktası oluşturdu. Müstakil hareket etmeye başlayan Süleyman Paşa bir taraftan Trakya'ya, diğer taraftan Gelibolu yönüne akınlarda bulundu. Gelibolu abluka altına alındı. Bizanslılar haraç vermek şartıyla Osmanlılar'ı bölgeden uzaklaştırmaya çalışırken 2 Mart 1354'te meydana gelen şiddetli zelzele surların yıkılmasına ve şehrin harap olmasına yol açtı. Halkın bir kısmı hayatını kaybetti, bir kısmı da soğuk ve kıtlık yüzünden buradan kaçtı. Osmanlılar savunmasız ve boş şehri kolayca elde ettiler. Bu haberi duyan Süleyman Paşa Biga'dan buraya geldi ve kaleyi yeniden onartıp tahkim etti. Anadolu'dan Türk nüfus getirilip şehre yerleştirildi.

Osmanlı hâkimiyetinde Gelibolu, Trakya ve Balkanlar'a yönelik akınlarda önemli bir harekât üssü oldu. Hatta ilk Paşa sancağının merkezi de burası idi. Süleyman Paşa 1357'de ölünce bir cami ve imaret yaptırıp vakıflar tahsis ettiği Bo-

layır'a defnedildi. 13 Ağustos 1366'da Savoy (Savoia) Dükü Amedeo bir Haçlı filosu ile Gelibolu'yu alıp 14 Haziran 1367'de Bizans'a terketti. Bu durum Osmanlılar'ın Balkanlar'la olan bağını kesintiye uğrattıysa da Bizans İmparatoru IV. Andronikos, I. Murad'ın ısrarlı talebi sonucu kaleyi Osmanlılar'a bıraktı. 1376'daki bu ikinci fetihle Gelibolu kati olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu. Burası Osmanlı orduları için bir geçit yeri ve deniz üssü olarak önem kazandı. Yıldırım Bayezid kaleyi yeniden tahkim ettirerek limanı genişletti ve iki kule yaptırdı; burayı bir gümrük istasyonuna haline getirerek İstanbul'a gidip dönen sivil tüccar gemilerini limana yanaşmaya zorladı. Ticarî menfaatleri oldukça zedelenen Venedikliler şehre yönelik saldırılarda bulundular. Fetret devrindeki karışık ortam onların faaliyetlerine hız verdi. Boğazdan serbest geçiş için Osmanlı şehzadesi Müsâ ile anlaşma yaptılar; fakat Çelebi Sultan Mehmed döneminde Gelibolu, Osmanlılar'la Venedikliler arasında başlıca tartışma konusunu oluşturdu. 1415'te Gelibolu'daki Osmanlı donanması Venedikliler'in elindeki adalara saldırdı. Bunun üzerine Loredano idaresindeki Venedik filosu Gelibolu'ya gelerek limanda bulunan Osmanlı donanmasını tahrip etti (Mayıs 1416). Venedik kaynaklarına göre 12 Osmanlı gemisi zaptedilmiş, 4000 kişi de öldürülmüştü. Ancak Venedikliler boğazın kontrolünü ellerinde tutamadılar. 1423'te ve 1430'da Venedikliler Gelibolu'ya saldırdıysa da büyük bir ilerleme sağlayamadılar. Bu arada şehir II. Murad ile amcası Mustafa (Düzmece) arasındaki mücadelelerde önemli rol oynadı. Mustafa, kendisine taraftar olan halkın desteğiyle Gelibolu'ya hâkim olmuştu; fakat burayı müttetifi Bizanslılar'a vermemiştir. Boğazın sıkı kontrolü, II. Murad'ın Rumeli'ye geçecek vasıta dahi bulamamasına yol açmıştı. Nihayet Ceneviz filusunun yardımıyla Gelibolu yakınına çıkıp şehri ele geçirdi.

İstanbul'un fethine kadar önemli bir askerî deniz üssü olma özelliğini koruyan Gelibolu Fâtih Sultan Mehmed döneminde esaslı bir şekilde tahkim edildi. Hatta boğazın ve şehrin korunması için Çanakkale'de giriş kısmında karşılıklı iki hisar yaptırıldı. Böylece hem Ge-

libolu hem de İstanbul'un müdafaasının Çanakkale Boğazı'ndan başladığı gerçeği tam anlamıyla ortaya çıkmış oldu. Ancak Gelibolu, 1515'te İstanbul'da Haliç Tersanesi'nin devreye girmesiyle giderek deniz üssü olma özelliğini yitirmeye başladı. Yine de deniz seferleri için donanmanın önemli ana merkezlerinden biriydi. I. Ahmed 1613'te şehre gelerek Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin, ardından da Bolayır'da Süleyman Paşa'nın türbelerini ziyaret etti. XVII. yüzyılın ikinci yarısına doğru başlayan Girit seferinde yeniden ön plana çıkan şehir, Venedikliler'in boğazda başlattığı ablukadan oldukça etkilendi. Venedikliler'in abluka faaliyetleri XVII ve XVIII. yüzyıl başlarında da sürdü. 1770'teki Çeşme faciasının ardından boğazlar ve Gelibolu yeni bir tehditle daha karşı karşıya kaldı. 1790'lardan itibaren de Hâfız Mustafa adlı bir âyanın nüfuzu altına girdi ve bazı karışıklıklar yaşandı. Asıl büyük tehlike Çanakkale muharebeleri sırasında meydana geldi. Müttefik kuvvetlerin çıkarma harekâtı esnasında bombalandı ve yer yer tahribata uğradı. Bunun ardından 4 Ağustos 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edildiye de 3 Ekim 1922'de terkedildi. Cumhuriyet döneminin başlarında vilâyet merkezi oldu (1923). Bu durum, 1926 yılında 877 sayılı kanunla ilçe merkezi haline dönüştürülmesine kadar sürdü.

Fiziki, Kültürel ve Sosyoekonomik Yapı. Gelibolu tarih boyunca Avrupa ile Anadolu arasında önemli bir güzergâh noktası olduğu gibi korunaklı limanı, boğazdan Marmara'ya geçişte ve dolayısıyla İstanbul'a ulaşma yolunda son büyük istasyon olarak da dikkati çekmiştir. Burası Marmara'ya geçişi kontrol eden yerde âdeta İstanbul'un kilidi vasfını taşımaktaydı. 1613'te I. Ahmed'in şehri ziyaretini anlatan Mustafa Sâfi burayı "deryâ-i sefidin kilidi" şeklinde tarif eder (Zübdetü't-tevârih, II, vr. 242^a-247^a). Bu stratejik önemi şehri, İstanbul'u kontrol altında tutmak ve Balkanlar'a açılmak isteyenler için elde edilmesi gereken bir hedef haline getirmişti. Bizanslılar yanında Karadeniz ve Akdeniz ticaretini ellerinde tutan Venedikli ve Cenevizliler bu yolda büyük gayret sarfetmişlerdi. Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerinden Karesi ve Aydınöğulları da buraya yönelmişlerdi. Osmanlı hâkimiyetinde şehir bir deniz üssü, geçit yeri ve ticarî merkez oldu. Aynı zamanda Osmanlı Acemi Ocağı'nın merkezi de burasıydı. 1394'te H. J. Schiltberger, adını "Kali-

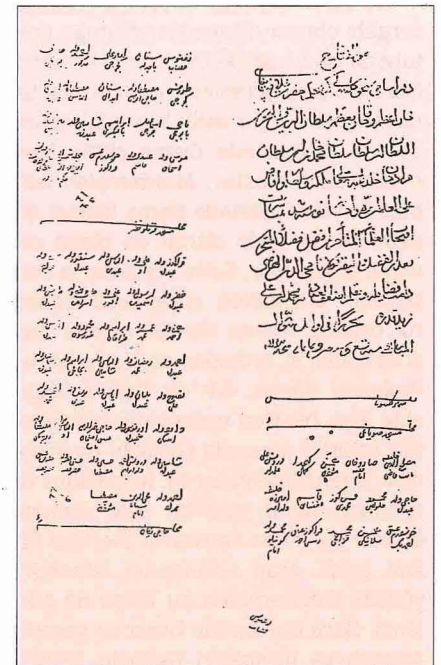
Rumeli beylerbeyi ve Gelibolu sancak beyi olan Sarıca Paşa'nın türbesi - Gelibolu / Çanakkale

poli" şeklinde yazdığı bu şehirden Anadolu'ya geçmiş ve burayı kale-şehir olarak tarif etmiştir (*Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 100). Nitekim onun buradan geçişinden bir süre önce 1390'da Yıldırım Bayezid'in emriyle Sarıca Paşa kaleyi müstahkem hale getirmiş, limandaki havuzları temizletmiş, girişini zincirle kapattırmıştı. Osmanlı fethinden çeyrek asır sonra 1403'te Gelibolu'dan geçen Kastilya elçisi Clavijo şehrin Süleyman Çelebi'nin idaresinde olduğunu, Osmanlı harp gemilerinin burada bulunduğunu, büyük tersane ve havuzların yer aldığını belirtir. Clavijo limanda kırk kadar gemi görmüş ve kalede kalabalık askerlerin varlığından da söz etmiştir (*Anadolu, Orta Asya ve Timur*, s. 36). 1422'de şehri gören G. de Lannoy da buranın büyük bir şehir olduğundan ve limanından bahseder.

Gelibolu hakkında en ayrıntılı bilgiler, XV ve XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde bulunmaktadır. 1475 tarihli deftere göre (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, TD, nr. 0.79) Gelibolu kırk mahalleli büyük bir şehir durumundaydı. Mahalleleri genellikle bir mescid veya cami etrafında teşekkül etmiş olup en kalabalık olanlarını Sarıca Paşa İmaret, Hacı Hamza, Ahmed Bey, Kırımlı Hızır, Hacı Tanrıvermiş, Sofu Halil ve Suyağı mescidleri mahalleleri oluşturuyordu. Özellikle II. Murad ve II. Mehmed devri vezirlerinden Sarıca Paşa'nın yaptırdığı imaret (846/1442-43) bir başka önemli yerleşmenin çekirdeğini oluşturmuştu. I. Murad'ın inşa ettirdiği caminin çevresi de önemli yerleşme birimiydi. Mahallelerin birçoğunda müslüman ve gayri müslim nüfus birlikte yaşamaktaydı. Müslüman hâne sayısı otuz dokuz mahallede toplam 860 kadardı. Ayrıca dış mahalle olarak kabul edildiği anlaşılan Kozludere

köyünde otuz dört hâne daha bulunuyordu. Şehirde dört hâne kadar hepsi Türkçe ad taşıyan "Ermeniyan cemaati" vardı. Otuz iki mahalleye dağılmış olan gayri müslimler 184 hânedan ibaretti. Defterdeki kayıtlarda bunların "kadim" Gelibolu ahalisinden olduklarının belirtilmesi, şehrin ikinci defa anlaşıma şartları ile tesliminin bir sonucu olmalıdır. Osmanlılar'a teslim edilirken bir kısım Rum ahali burada kalmıştı. İstanbul'un fethinden sonra Rum halkın ileri gelenleri İstanbul'a gitti; geri kalanların bir kısmı Kozludere yakınlarına ve Eski Gelibolu denilen yere yerleşti. Freng adıyla kayıtlı mahallede ise beş hâne Latin asıllı tâcir bulunuyordu. Öte yandan şehirde kalabalık bir gemi reisleri topluluğu vardı. Bunlar doksan üç bölükten ibaretti ve her bölük bir gemiye (kadırğa) tekabül etmekteydi. İlk bölük kaptan bölüğü olup otuz iki azeb, yedi mehter, beş komi denilen hizmetlilerden müteşekkildi. Diğer bölükler genellikle bir reis, bir seroda, iki komi ve dokuz azebden oluşuyordu. Bu aynı zamanda bölüklerin kadrolarını da göstermekteydi. Bunların toplam sayıları bir kaptan, doksan iki reis, doksan seroda, 835 azeb, 148 komi, yedi mehter, bir kürekçiden

Gelibolu'nun mahallelerini gösteren Şevval 879 (Şubat 1475) tarihli *Tahrir Defteri*'nin ilk iki sayfası (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. 0.79)

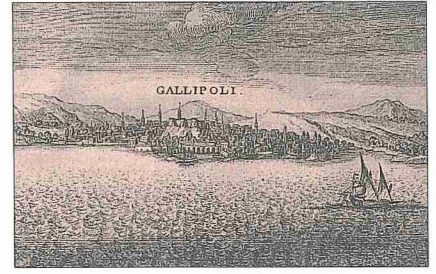
ibaretti ve maaşlı (ulûfeli) statüde idiler. Ayrıca beş kalyete reisi, bunların otuz adamı, on bir kayık reisi ve bunların elli dokuz adamı da mevcuttu. Bunun yanı sıra kendi gemileriyle "rençberlik" ettikleri belirtilen ve devlet tarafından verilen görevleri yapmakla mükellef on üç sivil reis daha vardı. Bunlar Gelibolu mahallelerinde oturuyorlardı. Bütün bu rakamlara göre şehirde 1475 yılında sivil nüfus 5500'ü buluyordu. Diğer askerî gruplar ve kale muhafızları ile (kırk iki kişi) toplam nüfus 7000 dolayındaydı.

1518 tahririne göre Gelibolu'nun fizikî açıdan daha da geliştiği anlaşılmaktadır (BA, TD, nr. 75, s. 9-36). Müslüman mahalle sayısı elli beşe yükseldi; ayrıca Eski Gelibolu denilen yerde dört, Manyas'ta iki olmak üzere altı gayri müslim mahallesi mevcuttu. Daha önce müslüman mahallelerinde dağınık oturan gayri müslimler, bu dönemde ayrı mahalleler kurularak buralara nakledilmiş olmalıdır. Yeni kurulan mahalleler arasında özellikle Şeyh Muhyiddin Yazıcı Mescidi, Mesih Paşa Camii, Yâkub Bey Camii, Yahşizâde, Efdalzâde Ahmed Çelebi mahalleleri dikkati çeker. Mahallelere adlarını veren mescid ve camilerin bânileri arasında devlet adamlarının, ulemanın bulunuşu, Gelibolu'nun idarî bir merkez olması ve kültürel yapısının bir sonucudur. Bu tarihte müslüman sivil nüfusun hâne sayısında artış meydana gelmiş (1100 hâne, 250 mücerred / bekâr), gayri müslim hâne sayısı da yine buna paralel bir seyir göstermiştir (206 hâne, 57 mücerred, 55 bive / dul kadın). Ayrıca Latinler üç hâne olarak şehirde ikametlerini sürdürüyorlardı. Bu arada on yedi hanelik bir yahudi topluluğu ortaya çıkmıştı. Bunlar, XVI. yüzyılın başlarında İspanya'dan gelen göçmenlere mensuptular. Aralarından üç kişinin ticaret için İstanbul'dan geldiğine işaret edilmiştir. Yine Ermeni kayıtlı iki hâne vardı. Bütün bu rakamlara göre sivil nüfus 7000 dolayına yükselmişti. Öte yandan askerî bölükler de teşkilâtlarını korumaktaydılar. Gemici bölüklerinin sayıları değişmemiş, fakat bölüklerin kadroları oldukça azalmıştı. Bunda muhtemelen İstanbul'daki tersanenin faaliyete geçmesi etkili olmuştur. 1530 tarihli defterde bunlar zikredilmemektedir. Bu durum ulûfeli olan bu grupla ilgili kayıtlara, farklı maksatlara yönelik olarak hazırlanan tahrir defterlerinde artık yer verilmemiş olmasından da kaynaklanabilir. Ancak yine de XVI. yüzyılın ikinci yarısına doğru bura-

nın önemini yitirdiği söylenebilir. Nitekim XVII. yüzyılda Gelibolu gemilerinde otuz dört bölüğün mevcut olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte fizikî gelişme ve nüfus artışı sürdü. 1530'da müslüman mahalle sayısı elli dokuza yükselmiş, biri Kozludere, diğeri Bayır adlı iki köy dış mahalle olarak şehre bağlı gösterilmişti. Ayrıca altı hristiyan mahallesi yanında bir yahudi cemaati ve beş hâne Latin de varlıklarını sürdürmüşlerdi.

1530'da müslüman nüfus, Kozludere ve Bayır hariç 993 hâne, 203 mücerred-den ibaretti. Hristiyanlar ise 231 hâne, otuz dört mücerred, otuz beş biveden müteşekkildi. Bunun dışında kürekçi, zenberekçi ve meremetçi kayıtlı, vergi muafiyeti verilmiş üç grup daha vardı. Sonuncuları Gelibolu'nun hassa dükkân, mahzen ve kervansarayındaki odaların tamir ve bakımıyla görevliyidiler. Bütün bu rakamlara göre nüfus bu tarihlerde yine 7000 dolayındaydı. 1518'e nisbetle demografik açıdan büyük bir değişme olmamakla birlikte fizikî bakımdan büyüme sürmüştür. 1551'de Gelibolu hakkında bilgi veren N. de Nicolay bu gelişmeye işaret eder ve buranın büyük bir ticaret merkezi olduğunu, yel değirmenlerinin ve 600 kadar evin bulunduğunu belirtir; iki cami ile iki imaretten söz ederek kale dışında şehir etrafında sur olmadığını yazar. Bu bilgiler, Gelibolu'nun fizikî yapısının yaygın bir sahayı kapladığını düşündürmektedir. 1573'te Ph. de Frasnay, Türk evleriyle dolu şehrin surlarının bir kısmının sulara gömülü bulunduğunu belirtir ki bunlar limana ait olmalıdır. Ayrıca burada birçok caminin görüldüğünü, sancak beyinin kalede oturduğunu zikreder (*Le voyage du Levant*, s. 155-156).

Seyyahların bu ifadeleri, XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait tahrir defterlerinden de takip edilebilmektedir. 1567'de şehirde elli dördü müslümanlar, altısı hristiyanlarla meskün altmış mahalle vardı. Müslüman nüfusu 1310 hâneye, hristiyanlar ise 351 hâneye ulaşmış, ayrıca kırk sekiz hâne de yahudi kaydedilmişti. Sivil nüfus bakımından Gelibolu en kalabalık dönemine ulaşmış bulunuyordu. Bu rakamlara göre toplam nüfus 8000'i aşmıştı. En kalabalık mahalle otuz dört hâne, sekiz mücerredten oluşmaktaydı. XVII. yüzyılın başlarına doğru şehrin ciddi bir sarsıntı geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu durum eğer tahrir sistemindeki bir değişiklikten kaynak-

XVIII. yüzyılın başlarında Gelibolu'yu gösteren bir gravür (Toumefort, *Relation d'un voyage du Levant*, I, Paris 1717, s. 460)

lanmıyorsa bunda genel karışıklıklar ve tabii afetlerin rolü olduğu düşünülebilir. Nitekim 1601'de mahalle sayısı dördü hristiyanlara ait altmış iki idi. Fakat mahallelerde nüfus çok azalmıştı. Müslüman hâne sayısı 659, hristiyanlar ise 245 hânedan ibaretti. Otuz hâne de yahudi mevcuttu. Toplam nüfus 5000 civarına inmişti. Bu dönemde en kalabalık mahalleler Hacı Yâkub, Gazi Hüdâvendigâr Camii ve Ali Fakih olup bunlarda da hâne sayısı otuzun altına inmişti. Hristiyan mahalleleri nüfus bakımından daha yoğundu.

XVII. yüzyılın ikinci yarısına doğru Gelibolu'nun gerilemesi durdu, yeni bir canlılık yaşandı. Bunda, özellikle ticarî faaliyette görülen artış rol oynadı. Aynı yüzyıl başlarında buradan geçen Polonyalı Simeon'un büyük bir şehir olarak tarif ettiği Gelibolu'yu 1641'de gören bir Karayit yahudisi burayı yirmi beş camii, 100 dükkânı, iki havrası olan, surları görülen güzel bir liman şehri diye tavsif eder. 1655'te J. Thevenot da eski tersane gözlemlerindeki harap gemi iskeletlerini görerek bunların sayısını yedi olarak vermişti. Aynı yıllarda Evliya Çelebi (1659), Thevenot gibi tersane gözlemlerinde eski "gazi" kadirgaların yattığını belirtir. Bu bilgiyi 1672'de Ch. d'Arvieux da tekrar etmiştir. Evliya Çelebi'nin Gelibolu'yu tasviri son derece ayrıntılı ve isabetlidir. Ona göre kale bir kayalığın üzerinde yer almakta, güney, batı ve kuzey taraflarında şehrin varoşları uzanmaktaydı. Hissar içinde 300 ev, varoшта ise 63 mahalle ve 700-800 ev bulunuyordu. Bu rakamlardan hareketle toplam nüfusun 6000'i geçtiği söylenebilir. Şehirde bu sıralarda cami, mescid, tekke ve zâviye gibi binaların sayısı 164 idi. Kale içinde Sultan Camii ile Ahmed Paşa Camii vardı. Evliya Çelebi varoştaki Mesih Paşa

Camii, Sarıca Paşa İmaret ve Medrese-si'ni ismen zikreder ve birçok mescidin, dokuz dârülkurrâ ve büyük bir mevlevî-hânenin bulunduğunu yazar. Mevlevîhâ-ne XVII. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olup şehrin mânevî hayatında önemli rol oynamıştır (bk. GELİBOLU MEVLEVİHÂNE-Sİ). Hristiyan mahallelerinde ise birer küçük kilise yer alıyordu (*Seyahatnâme*, V, 315-321).

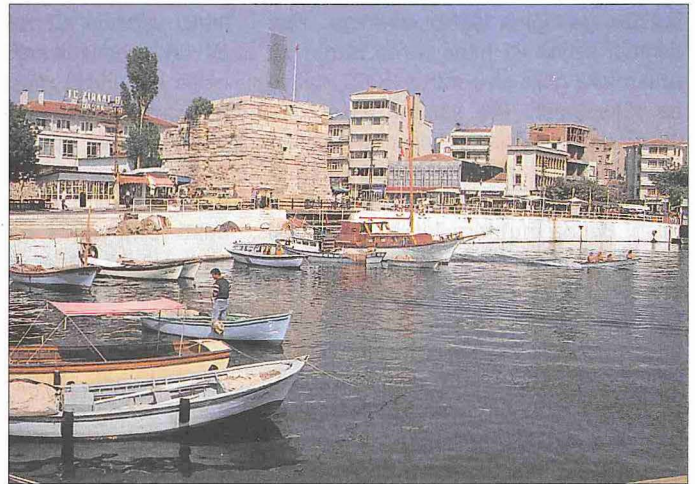
Evliya Çelebi'nin şehrin fizikî yapısı-yla ilgili olarak verdiği bilgileri, 1645 ve 1675 tarihli avârız defterleri de doğrular (BA, KK, nr. 2666; BA, MAD, nr. 339). Buna göre elli dokuzu müslümanlara, altısı gayri müslimlere (dört Rum, bir Ermeni, bir yahudi) ait olmak üzere altmış beş mahallesi olan Gelibolu'da 1645'te 1600'ü, 1675'te ise 1150'yi aşkın ev vardı. 1645'te toplam hâne sayısının 1200 kadarını müslüman, altmıştan fazlasını yahudi, 400 kadarını Rum ve kırk sekizini Ermeniler teşkil ediyordu. Bu rakamlar 1675'te azalmış görünmektedir. Nitekim bu son tarihte toplam 1150'yi aşkın evin 850'ye yakınında müslüman, otuz beşinde yahudi (bir kısmı odalarda), 240 kadarında Rum ve on dokuzunda Ermeniler oturmaktaydı; bir kısım evler ise kullanılmayacak derecede harap haldeydi. Bu rakamlara göre toplam nüfus 1645'te 7500-8000'den 1675'te 6000 dolayına düşmüştü. Böylece Gelibolu'nun, XVII. yüzyılın son çeyreğine girmeden hemen önce nüfus bakımından yeniden gerilemeye başladığı, ticaret hacminde de daralma meydana geldiği anlaşılmaktadır. 1645 ve 1675 tahrirlerine göre Gelibolu'nun bazı müslüman mahallelerinde Ermeni ve yahudilerin de evleri mevcuttu. Müslüman ev sahipleri arasında çok sayıda dul kadın vardı. Avârız vergisi vermeyen ve askerî* yazılan grupların sahip oldukları evler 1675'te 230'a ulaşmaktaydı. Söz konusu gruplar içinde gerek adalarda gerekse Rumeli'deki kazalarda kadılık görevinde bulunanların fazla sayıda olması dikkat çekicidir. Bunların önemli bir kısmını eski kadılar oluştuyordu. Dolayısıyla şehrin bu devirde belirli bir kültürel seviyeye ve sosyal yapıya sahip olduğu söylenebilir. Kadıların burayı tercih etmeleri, aynı zamanda İstanbul'a yakın ve herhangi bir görev alma halinde kolayca ulaşabilecekleri merkez olmasının yanı sıra İstanbul'a göre hayat standardının daha ucuz bulunmasından da kaynaklanmıştır. Bu tarihlerde şehirdeki en kalabalık mahalleri Yağcı Hı-

zır, Küçük Hacı, Sofuca Halil, Ali Fakih, Câmî-i Atîk, Hacı Yâkub, Has Ahmed Bey, Suyağı, Keçeci Hacı, İbn Bennâ, Müt-evelli, Hallâc Hüseyin, Hacı Dizdar, Haraççı Hamza, Kalenderhâne, Hoca Şems, Kılâbudancık, Hoca Hamza, Müftü Ahmed Çelebi, Elhac Doğan adlı mahalleler teşkil ediyordu. Ayrıca Yukarı ve Aşağı mahalle adlı iki yeni mahalle Doğan Arslan adlı mahallenin ikiye bölünmesi sonucu oluşmuştu. Yahudilerin on üç kadarının Şeyhî Efendi Han'ının vakıf odalarında oturmakta iken buranın sonradan harap olduğu defterde belirtilmektedir. Rumlar ise Balıkpazarı, Aya Dimitri, Aya Yorgi, Aya Nikola adlı mahallelerde oturmaktaydılar ve aralarında Slav ve Latin asıllı kişiler de vardı. Bunlar muhtemelen tüccar ve yabancı misyon temsilcileriydi.

Gelibolu'nun XVII. yüzyılın ikinci yarısında, hayli abartılı olarak 20.000 nüfuslu bir şehir durumunda olduğunu belirten Ch. d'Arvieux, bu nüfusun yarıdan fazlasını Türkler'in, geri kalanını Rum ve yahudilerin teşkil ettiğini yazar (*Mémoires*, IV, 442-443). XVIII. yüzyılda nüfusun biraz daha arttığı tahmin edilebilir. Nitekim bu yüzyılın sonlarında İnciçyan şehrin kalabalıklığından bahseder. 1814'te E. Raczyński ise Gelibolu'nun 40.000 nüfus, 10.000 hâneli büyük bir şehir olduğunu yazar ve Tekirdağ'a uzanan faal bir kervan yolunu anlatır (1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat, s. 150-151). XIX. yüzyılın sonlarında Kâmûsü'l-a'lâm'da nüfus 20.000 olarak verilmiştir. 1925'lere doğru, Gelibolu'nun yetmiş mahalleli bir idarî bölünme içinde iken yeni bir düzenleme yapıldığı, bunların dört mahalle (Aşağı, Yukarı, Müsevî ve Ermeni mahalleleri) haline getirildiği belirtilir.

Bir deniz üssü olarak gelişme gösteren ve önemi XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren azalmakla birlikte özellikle büyük deniz seferleri dolayısıyla limanına ve tersanesine ehemmiyet verilen Gelibolu, XVI. yüzyıl sonlarına kadar Acemi Ocağı'nın bulunduğu ve teşkilâtlandığı bir yer olarak da dikkat çeker. Tarih boyunca bir geçit yeri olması, ticarî açıdan buranın faal bir liman haline gelişini sağlamıştır. Rumeli'yi Anadolu'ya bağlayan ve Akdeniz'den İstanbul'a ulaşan yolun üzerinde bulunması, pek çok ticaret gemisinin duraklama yeri olarak ehemmiyetini arttırmıştır. Nitekim Clavijo, XV. yüzyılın başlarında limandan pamuk bal-yaları yükleyen gemilerden söz eder. Ayrıca Floransalı ipek tâcirleri Bursa'dan aldıkları ipeği Gelibolu üzerinden Edirne'ye, tarihî Via Egnatia yoluna ulaştırıp Ragusa'ya iletiyorlardı. Bu ticarete şehir bir gümrük noktası olarak önemli bir mevkiye sahipti. Faal ticareti gümrük vergilerinden de anlamak mümkündür. 1475'te iskelenin gümrük geliri 400.000 akçeye ihaleye verilmişti. 1518'de bu rakam 766.663 akçeydi. İskeleye resmi ise 1530'larda 610.000 akçeye yükselmisti. Şehirdeki ticaret hacmini gösteren ihtisab resmi de 15.000 akçeydi. Buradan geçirilip Anadolu'ya sevkedilen koyun sürülerinden de büyük miktarlara ulaşan vergi alınıyordu. Bunun yıllık vergi getirisi hacmi 66.000 akçe tutuyordu. Fakat XVII. yüzyılın sonlarında nüfusta olduğu gibi ticarete de bir azalma olmuş ve 1689'da Fransız konsolosu buradan ayrılmıştı. Dolayısıyla Evliya Çelebi'nin gümrük vergisi olarak söz ettiği 700.000 akçe daha eski dönemlere ait kaydı göstermektedir.

XV ve XVI. yüzyıllarda Gelibolu'da birçok dükkân bulunuyordu. Mumhâne,

Gelibolu
Limanı'ndan
bir görünüş

darphâne gibi işletmelerin yanında Sarıca Paşa İmaretî vakıflarına ait doksan altı dükkân, bir bedesten, bir kervansaray, bir de çifte hamam mevcuttu. Bunların kira gelirleri vakfa gidiyordu. 1475'te ayrıca yine çeşitli vakıflara ait biri çifte dört hamam, biri harap beş kervansaray, bezirhâne, bozahâne ve 350 dükkân yer alıyordu. XVI. yüzyıla ait kayıtlara göre bu rakamlar daha da artmıştı. Yine şehirde birçok pazar yeri vardı. Gelibolu'da XVI. yüzyılda tahıl pazarı, balık pazarı, bit pazarı, hayvan pazarı, üzümçüler çarşısı, attar, hallaç, pabuççu, kebeci, çıkırıkçı, boyacı, aşçı, takkeci, kürkçü, şerbetçi, çörekçi, börekçi, helvacı, palancı, saraç, demirci, kazancı, çilingir çarşıları mevcuttu. Halkın önemli bir kısmı pamuk dokumacılığı yapıyordu. Ayrıca deri işleyenler ve bundan mâmul maddeler üretenler de oldukça fazla idi. Gayri müslimler ise genellikle teknik alanlarda çalışıyorlardı, gemi malzemeleri imal etmekte ve hazırlamaktaydılar. Bunlar arasında saatçi, demirci, makaracı, fiçici, kaşıkcı gibi meslek sahipleri yaygındı. Tersanede XVI. yüzyıl başlarına kadar gemi inşası oldukça yaygındı. Meselâ 1496-1498 arasında burada yirmi kadirga, beş kalyete, sekiz kayık, yirmi beş sandal yapılmıştı. Daha sonra gemi inşası durmuş, ancak bir kısım gemilerin bakımı yapılmış, İnebahtı mağlûbiyetinden sonra ise burada on dört gemi inşa edilmişti. Gelibolu'daki tersanenin 1526'da otuz havuzu vardı ve bunlar XVIII. yüzyıla kadar zaman zaman esaslı şekilde tamir edilmişti. Liman da aynı şekilde bazı yıllar onarım görmüştü. Fakat XVIII. yüzyılın son çeyreğinde tersane tamamen harap olmuş, limanın bir tarafında on iki, diğer tarafındaki sekiz göz kullanılamaz hale gelmiş, taşlar mahzen ve dükkân yapımında kullanılmıştı (Bostan, s. 15-17). Ayrıca Gelibolu'da bir baruthâne bulunuyor ve İstanbul'daki Tersâne-i Âmirî için barut üretimi yapıyordu. Barut imali XVII-XVIII. yüzyıl boyunca sürmüştü. Gelibolu uzun süre esir ticareti için de merkez olmuş; bunun yanı sıra buğday, pamuk, şarap, şıra, yay, ok ve donanma malzemeleri imal ve satışı başlıca ekonomik faaliyeti oluşturmuştu.

Gelibolu, XV. yüzyılın ikinci yarısında vakıfları olan birçok cami, mescid ve tekkeye sahipti. 1475'te vakfi bulunan yirmi mescid, altı zâviye, iki medrese vardı. Bunlardan zengin vakıfları olanlar, II. Murad ve Fâtih Sultan Mehmed devri

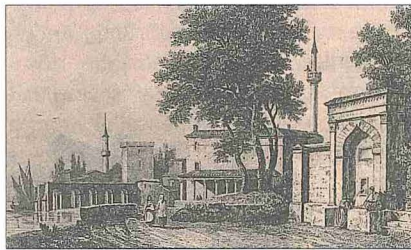
devlet adamlarından Sarıca Paşa İmaretî, II. Murad'ın adamlarından Has Ahmed Bey'in I. Murad'ın sarayı yerinde yaptırdığı zâviyeli mescidi ve Çukurbostan mahallesinde sonradan cami haline getirilen bir diğer mescidi, Hacı Mustafa Mescidi, Mihaliç Hatib Medresesi, Kasap Tat Ahmed Mescidi, Hacı Kemal (Suyağı) Mescidi, Sarıca Paşa'nın kardeşinin adıyla anılan Sinan Bey Mescidi, Yağcı Hızır Mescidi, II. Murad devri devlet adamlarından Balaban Paşa Medresesi (vakfiyesi 846/1442-43), Hüsâmeddin Mescidi, Hacı Yegân Mescidi, Ahî Mûsâ Zâviyesi, Hoca Hamza Mescidi, Gazi Hüdâvendigâr Camii, Haraççı Hamza Mescidi, Hacı Mehmed Mescidi sayılabilir. 1518'deki kayıtlara göre bunlara Yazıcızâde Muhiddin Mescidi, Alâeddin Mescidi, Hüsâm Hoca (Buçuk Kilindir), Gündük Hızır, Hacı Doğan, Ahmed Çelebi (Hızır Bey oğlu, Bursa müftüsü), Yâkub Bey camileri ilâve edilmişti. Bu son tarihte üç cami, kırk beş mescidin vakıfları kaydedilmişti. Ayrıca II. Bayezid'in kızı Ayşe Hatun'un ve eşi Rumeli beylerbeyi, Gelibolu sancak beyliği de yapan Sinan Paşa'nın eserleri de vardı. Başlıca zâviyeleri ise Sinan Paşa, Karaca Bey, Tat Ahmed, Halac Ahmed ve Ahî Devle zâviyeleri teşkil ediyordu. Bu sonuncusu 1475'te Mevlânâ Şeyh Muhyiddin'in, daha sonra da onun oğlu Hüsâmeddin Efendi'nin idaresi altındaydı. Dolayısıyla bir ahî zâviyesi olduğu anlaşılan buranın sonradan mevlevîliğe yakın şeyhlerin eline geçtiği söylenebilir. Nitekim zâviye daha sonra mevlevîhânenin de temelini oluşturmuştur. Salnâmelere göre 1890'larda şehirde Gazi Hüdâvendigâr (787/1385), Mesih Paşa (901/1495-96), Kadı İskelesi (966/1559), Şeyh Mehmed Efendi'nin yaptırdığı Yenicami, Çevgânîzâde Hacı İbrâhim'in Liman Camii, İskender Camii, Buhûrî Mahmud Efendi'nin camii

ve Cüllâhlâr Camii olmak üzere sekiz cami, birçok mescid, dokuz tekke, bir zâviye, iki kilise, bir havra vardı.

Meşhur Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi'nin doğduğu yer olan şehirde ayrıca bazı tanınmış ulemâ ve devlet adamları da yetişmiş veya burada yaşamıştır. Bunlar arasında Yazıcızâdeler, Zeynelarab, Ağazâde Şeyh Mehmed Efendi, Kutb Ömer Efendi, Dâî Ahmed Efendi, Mustafa Feyzi Efendi, Sinan Paşa, Kaptan Gazi Mehmed Paşa sayılabilir.

Gelibolu fetihten sonra bir sancak ve sancak merkezi olduğu gibi Rumeli'nin ilk Paşa sancağı da olmuştu. Daha sonra bir denizcilik idare merkezi olarak şöhret kazandı. Osmanlı donanmasının başındaki kaptan-ı deryâ burayı merkez edinmişti. Dolayısıyla kaptan-ı deryâ sancağı olarak da bilinirdi. Gelibolu sancağı kaptan-ı deryâlara verildiği için müstakil bir yapı gösteriyordu. Fakat şeklen Rumeli beylerbeyiliğine tâbi idi. 1518'de sancak Gelibolu, Keşan, Malkara, Limni, Taşöz, Eceovası, İmroz ve Semadirek'ten ibaretti. Bu tarihte toplam müslüman hânesi 2639'du. Gayri müslimler 2714 hâne idi ve bunlar Limni, Taşöz, İmroz ve Semadirek'te toplanmıştı. Bütün sancakta XVI. yüzyıl başlarında 25-30.000 kişi bulunuyordu. Gelibolu 1533'te Hayreddin Paşa'nın kaptan-ı deryâ oluşu ve Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyaletinin kuruluşundan sonra buranın merkez sancağı oldu. XVI. yüzyılın ikinci yarısında sancağa İpsala ve Gümölcine bağlanmıştı. XVII. yüzyıl başlarında sancağın idarî birimleri değişmişti. Tanzimat sonrası Gelibolu Edirne eyaletine bağlı, Keşan, Şarköy, Mürtefe ve Eceabat kazalarından oluşan bir sancaktı. 1865'te buraya Şarköy, Evreşe, Enez, Ferencik, Gümölcine kazaları bağlandı. XIX. yüzyılın sonlarında bu kazaların yanı sıra dokuz nahiyesi ve 152 köyü bulunuyordu. 1309'da (1891-92) sancakta toplam 3608 hânedede 13.691 müslüman, 4768 hânedede 21.780 Rum, 188 hânedede 1032 Ermeni ve 210 hânedede 1756 yahudi vardı (*Salnâme-i Vilâyet-i Edirne* [1309], s. 326-333). Cumhuriyet döneminde vilâyet olan (1923) Gelibolu'ya Eceabat, Enez, İpsala, Keşan, Şarköy bağlanmıştı. 1926 yılında ilçe merkezi durumuna gelen Gelibolu bugün Çanakkale'ye bağlıdır ve fazla gelişmemiştir. 1927 sayımında nüfusu 5445 iken 1940'ta 12.713'e, 1945'te 16.496'ya yükseldi. 1950'de yeniden 10.000'in altına (9893)

XIX. yüzyılın ortalarında Gelibolu'yu gösteren bir gravür (Jouannin-Gaver, *Turquie*, levha 5)

düştü. 1955 sayımında tekrar 10.000'i geçen (12.341) nüfusu 1990'da 18.670'e ulaştı. Meyve, sebze, balıkçılık ve bitkisel yağ üretimi ön plandadır. Son yıllarda turizm sektörü ilerleme kaydetmiştir.

Günümüzde Gelibolu ilçesinin merkez bucağından başka Bolayır ve Evreşe adlı iki bucağı vardır. Yüzölçümü 806 km² olan ilçenin 1990 sayımına göre nüfusu 40.020 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 12, vr. 1^a-13^a; nr. 75, s. 9-36; nr. 434, s. 11-53; nr. 490, s. 18-46; nr. 702, s. 1-12; nr. 724, s. 8-22; TK, TD, nr. 141, vr. 6^b-13^b; BA, KK, nr. 2666; BA, MAD, nr. 339, s. 80-99; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, TD, nr. 0.79; H. J. Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında: 1394-1427* (trc. Turgut Akpınar), İstanbul 1995, s. 100; R. G. de Clavijo, *Anadolu, Orta Asya ve Timur* (trc. Ömer Rıza Doğrul, s.nşr. Kâmil Doruk), İstanbul 1993, s. 36-37; Dukas, *Bizans Tarihi* (trc. V. Mirmiroğlu), İstanbul 1956, s. 9; Enveri, *Düstûnâme* (Mélakoff), s. 61-62; *Kânûnnâme-i Sultânî ber-Müceb-i 'Orf-i 'Osmânî* (nşr. R. Anhegger — H. İnalıcık), Ankara 1956, s. 46, 63, 79; İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, II, bk. İndeks; Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth* (nşr. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 41, 47, 75, 77, 133, 147, 158; N. Nicolay, *The Navigations into Turkie*, London 1585, vr. 44^b-45^b; Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-tevârîh*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2429, II, vr. 242^a-247^a; J. M. Jouannin — M. J. van Gaver, *Turquie*, Paris 1840, IV, 5; Ph. de Frasnecanay, *Le voyage du Levant*, Paris 1897, s. 155-156; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 315-321; *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619* (trc. H. Andreasyan), İstanbul 1964, s. 20; Ch. d'Arvieux, *Mémoires*, Paris 1735, IV, 442-443; J. Thevenot, *1655-1656'da Türkiye* (trc. Nuray Yıldız), İstanbul 1978, s. 51; E. Raczyński, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat* (trc. Kemal Turan), İstanbul 1980, s. 150-156; *Salnâme-i Vilâyet-i Edirne* (1309), s. 326-333; a.e. (1310), s. 597-624; a.e. (1317), s. 472-474; a.e. (1319), s. 1084-1086; Fahri Cemal, *Türkiye'nin Sıhht İctimât Coğrafyası: Gelibolu Vilâyeti*, İstanbul 1925; Fevzi Kurtoğlu, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul 1938; a.mlf., "XVI ncı Asrın İlk Yarısında Gelibolu", *TM*, V (1936), s. 291-306; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, bk. İndeks; Mehmet Alemdaroğlu — Mehmet İrdesel, *Târîhî, Coğrafi, İktisâdî ve Turistik Yönleriyle Gelibolu*, Gelibolu 1964; *The Catalan Chronicle of Francisco de Moncada* (trc. F. Hernández), El Paso 1975, bk. İndeks; H. J. Kornrumpf, *Die Territorial Verwaltung im Östlichen Teil der europäischen Türkei*, Freiburg 1979, s. 153, 173, 268-270; İbrahim Sezgin, *1475-1530 Yıllarında Gelibolu Kazası* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; İdris Bos-tan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, bk. İndeks; B. Lewis, "1641-1642'de Bir Karayit'in Türkiye Seyahatnâmesi" (trc. F. Selçuk), *VD*, sy. 3 (1956), s. 99; *RE*, X/2, s. 1659-1660; Halil İnalıcık, "Gelibolu", *EİT* (İng.), II, 983-987.

FERİDUN EMECECI

GELİBOLU MEVLEVİHÂNESİ

XVII. yüzyıl başlarında kurulan Mevlevî âsitânesi.

On beş Mevlevî âsitânesi içinde hem en geniş araziye, hem de en büyük ve haşmetli semâhâneye sahip olanıdır. Binalarından bugüne kalanlar, Hamzakoy'daki askerî bölge içinde ve deniz kenarına yakın bir alanda bulunan semâhâne-türbe binası ile iki taçkapıdan ibarettir.

Mevlevîhânenin bânisi ve ilk postnişini, yeniçeri ağalarından Kara Hasan Ağa'nın oğlu Ağazâde Mehmed Hakîkî Dede'dir. Sâkıb Dede'nin *Sefîne*'sinden öğrenildiğine göre (II, 26-37) Ağazâde gençliğinde malını mülkünü kardeşi Âsaf Ağa'ya bağışlayıp dünya ile ilişkisini kesmiş ve Konya Mevlânâ Dergâhı'nda I. Bostan Çelebi'nin müridi olup çile çıkarmıştır. Uzun yıllar matbah-ı şerifte hizmet ettikten sonra hilâfet alıp maceralı bir seyahatin arkasından Gelibolu'ya dönmüş ve şehrin ortasında bulunan Ahî Devle Zâviyesi'ne yerleşip sohbet toplantıları tertip ederek *Meşnevî* dersleri vermeye başlamıştır. Ancak talep fazlalasıncâ zâviye yetersiz kalmış, Ağazâde de kardeşi Âsaf Ağa'nın iade ettiği malları ve tanıdıklarının yardımıyla bu zâviyenin yanına, sonradan kendisinin de defnedildiği yerde (bugünkü mevlevîhânenin bulunduğu mevki) bir "âyin-i Mevlevî hankahı" inşa edip ölümüne kadar (1063/1653) bu dergâhın postnişinliğini ifa etmiştir. Mevlevîhânenin son şeyhi Mehmed Burhâneddin Dede-Efendi'nin anlattığına göre ise (Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, nr. 65/6) Ağazâde'nin Gelibolu'ya dönüşünde Solakzâde Mehmed Ağa kendi mescidine bitişik iki odayı ona vermiş, bundan sonra ders ve sohbetler burada, âyinler de mescidde icra edilmiştir.

Zamanın kaptan-ı deryâsı Ohrili Hüseyin Paşa Akdeniz seferinden dönerken Gelibolu Mevlevîhânesi'ne uğrayıp kerâmetleriyle meşhur olan şeyh Ağazâde Mehmed Dede'ye intisap etmiş ve ondan yakında sadâret mührünün kendisine verileceği haberini almıştır. Hüseyin Paşa vezîriâzam olduktan sonra (Mart 1621) Beşiktaş Mevlevîhânesi'ni yaptırıp Mehmed Dede'den ilk postnişin olmasını istemiş, böylece her iki mevlevîhânenin meşihatini birlikte yürütmeye başlayan Mehmed Dede, ikisinde de çar-

şambaya rastlayan mukabelelere münâvebeli olarak iştirak edebilmek için küçük bir yelkenliyle Gelibolu-İstanbul arasında gidip gelerek bir haftasını Beşiktaş'ta, bir haftasını Gelibolu'da geçirmiştir. Ancak Hüseyin Paşa'nın II. Osman'la birlikte öldürülmesinin (Mayıs 1622) arkasından Beşiktaş Mevlevîhânesi postnişinliğini bırakıp Gelibolu'da kalmıştır. Sâkıb Dede'ye göre daha sonra, babası Kara Hasan Ağa'nın yanında yetişen IV. Murad'ın vezîriâzamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mehmed Dede'nin maddî ve mânevî koruyucusu olmuş, kardeşi şair Sîneçâk Osman Dede bir müddet Mehmed Dede ile birlikte Gelibolu Mevlevîhânesi'nde kalmıştır. Evliya Çelebi de Ağazâde'nin ders ve sohbetlerinde bulunup mübarek ellerini öptüğünü yazmaktadır (*Seyahatnâme*, V, 317).

Vakfiyesi ele geçmediğinden mevlevîhânenin kuruluş tarihi kesin olarak belli değildir. Bununla birlikte Ohrili Hüseyin Paşa'nın vezîriâzam olmasından (1621) önceki bir tarihte kurulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bazı yazarların verdiği 1667 tarihi yanlıştır. Arşiv kayıtlarına göre Ağazâde'den sonra sırasıyla Âsaf Ağa'nın oğlu ve divan sahibi Sâbir Pârsâ (ö. 1679), Ağazâde'nin halifesi Kalender Mahmud, Abdülkadir, Rahmetullah (ö. 1713), Mehmed, Abdülkerim, Bosnevî Mehmed (ö. 1750), Mustafa b. Bosnevî Mehmed, Mehmed b. Mustafa, Lutfullah, Hüseyin b. Mustafa (ö. 1796), bunun oğlu Ali İzzet, bunun oğlu ve Galata Mevlevîhânesi'nin şeyhi Ahmed Celâled-din Dede'nin babası Hüseyin Azmî (1868'de Kahire Mevlevîhânesi postnişinliğine tayin edildi), onun kardeşi Mehmed Hüsameddin (ö. 1885), oğlu Mustafa Dâniş (ö. 1896) ve bunun oğlu son şeyh Mehmed Burhâneddin Dede (ö. 1954) meşihat makamında bulunmuşlardır.

II. Mustafa döneminde Lapseki'deki Bayramdere mezraasının hâsılatı mevlevîhâneye tahsis edilmiş, III. Mustafa zamanında 1766'daki depremden büyük hasar gören yapılar 5833,5 kuruş harcanarak onarılmıştır (1767). Bu tamirata ait keşif raporundan (BA, MAD, nr. 3160, s. 618-619) külliye'nin o zamanlar küfeki taşından minareli, kiremit örtülü ve bakır alemlî, iki katlı bir semâhânesinin bulunduğu; semâ meydanı döşesiyle mahfel, merdiven ve kürsünün ahşaptan yapıldığı; üst katın giriş kapısının saçaklı ve duvarların nakışlı olduğu; semâhânenin bir yanında kadın mah-